

Apokalypsa a Dostojevského Deník spisovatele

Několik souvislostí

Apocalypse and the Dostoevsky's Diary of a Writer. Several Contexts

Lenka Odehnalová

Abstrakt:

Jednou z oblíbených knih ruského klasika F. M. Dostojevského (1821–1881) bylo Evangelium, jehož součástí je i Zjevení Janovo, tzv. Apokalypsa. Důkazem tohoto tvrzení jsou apokalyptické obrazy, které se objevují ve spisovatelových románech *Zločin a trest*, *Idiot*, *Běsi*, *Výrostek* a *Bratři Karamazovi*. Studie je věnována Deníku spisovatele (1873, 1876–1877, 1880, 1881), kterému z hlediska žánru patří v Dostojevského tvorbě zvláštní místo, neprávem však zůstává stranou zájmu literárních vědců i čtenářů. Studie si klade za cíl zkoumat přítomnost apokalyptických obrazů a číselné symboliky v Deníku spisovatele v souvislostech s ostatní Dostojevského tvorbou i současnou ruskou literaturou.

Abstract:

The Russian classical writer F. M. Dostoevsky (1821–1881) was very fond of the Gospel, which includes the Apocalypse of John. This fact can be documented by apocalyptic images that appear in the writer's novels *Crime and Punishment*, *The Idiot*, *Demons*, *The Adolescent* and *The Brothers Karamazov*. The paper is dedicated to the *Diary of a Writer* (1873, 1876–1877, 1880, 1881), which occupies a special place in Dostoevsky's work as regards the genre, but unjustly remains out of the literary scientists and readers' interest. The paper examines the presence of apocalyptic images and numerical symbolism in the *Diary of a Writer* in a context of the other works by Dostoevsky and the contemporary Russian literature.

Klíčová slova:

Evangelium, Zjevení Janovo, Apokalypsa, F. M. Dostojevskij, Deník spisovatele, apokalyptické obrazy, symbolika, ruská literatura, minulost a současnost

Key Words:

The Gospel, Apocalypse of John, Apocalypse, F. M. Dostoevsky, Diary of a Writer, apocalyptic images, symbolism, Russian literature, the past and present

Úvod

Studii věnovanou zkoumání apokalyptických obrazů v *Deníku spisovatele* uvádíme slovy českého katolického kněze Aloise Langa (1869–1957): „Usedlou však a vykrytalizovanou víru Dostojevského podává vedle jeho dopisů a rozprav jmenovitě jeho Deník spisovatelův. Ten je a zůstane přímým a autentickým pramenem jeho názorů náboženských a podává nejjistější vodítko, když běží o otázku, kterou osobou svých románů Dostojevskij vyslovil své náboženské přesvědčení a v jakém smyslu tak učinil.“ (Lang 1930, 143–4).

Deník spisovatele (1873, 1876–1877, 1880, 1881), jenž je řazen k Dostojevského pozdní tvorbě, vycházel jako periodikum ve třech fázích několik let. V tomto díle se Dostojevskij odhodlal uskutečnit tvůrčí záměr, k němuž dospěl během pobytu v cizině, a to vydávat deník, experimentovat s literárním žánrem a rozvíjet komunikaci se čtenáři. Ten, bohužel, i přes nepochybné žánrové kvality zůstává zcela neprávem stranou odborného zájmu. Na *Deník spisovatele* lze nahlížet z několika úhlů pohledu: vidíme v něm umělecký text i cenný pramen, který nám může sloužit k hlubšímu pochopení spisovatelovy osobnosti, ale také, jak naznačují slova Aloise Langa, v něm můžeme spatřovat jistý interpretační klíč nebo vodítko, jak identifikovat Dostojevského myšlenky v jeho románových postavách.

Cílem studie je na základě textu *Deníku spisovatele*, v němž jsou soustředěny, dovolíme si tvrdit, nejzásadnější názory F. M. Dostojevského na náboženství, analyzovat a interpretovat obrazy vycházející ze *Zjevení*

Janova neboli tzv. *Apokalypsy*, a současně s tím identifikovat číselnou symboliku, která se do *Deníku spisovatele* rovněž promítá. V textu studie uvádíme i další souvislosti s románovou tvorbou spisovatele a současnou ruskou literaturou.

Dostojevského vztah k náboženství

Nejdříve se pokusíme definovat Dostojevského vztah k náboženství, přičemž budeme vycházet ze sekundární literatury o spisovatelově náboženském světonázoru, *Vzpomínek* jeho druhé manželky A. G. Dostojevské, ze spisovatelovy korespondence a samozřejmě také z jeho *Deníku spisovatele*. Dostojevskij rozhodně nebyl typem oddaného pravoslavného křesťana, tento fakt je na základě biografických materiálů o spisovateli dobře znám a lze jej konstatovat i prostřednictvím jeho románové tvorby. Víru však Dostojevskij chápal spíše v etických souvislostech, jako motivaci ke konání dobra, v oblasti pocítování lásky, projevování soucitu, ale také ve starostlivosti a obětování se pro bližní. Toto přesvědčení Dostojevskij postupně získával na základě početných setkání s poustevníky a jurodivými, zejména po smrti nejmladšího syna Aljoši v roce 1878.¹ V průběhu života ho, podobně jako jednu ze stěžejních postav románu *Bratři Karamazovi*, Ivana Karamazova, trápila otázka boží existence nebo utrpení dětí. Jeho dcera Ljubov se v této souvislosti ve svých vzpomínkách vyjádřila, že v postavě Ivana Dostojevskij zobrazil sebe samého, když mu bylo dvacet let (Dostojevskaja 1922, 18). Připomeňme si slova spisovatele z dopisu přítelkyni N. D. Fonvizinové o pochybnostech ve víře, které ho provázely po celý život: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“ (Dostojevskij 1985, 176).

¹ Lze zmínit například cesty Dostojevského do Optiny pustyně, kde navštěvoval otce Amvrosije. V setkáních s ním nacházel především útěchu a smíření se ztrátou syna. Cestu do Optiny pustyně Dostojevskij podnikl celkem třikrát. (Dostojevskaja 1987, 347).

Otázkou náboženství se Dostojevskij zabýval v několika částech *Deníku spisovatele*, z nichž asi nejznámější nese název *Tři ideje*.² Přesněji se jedná o část, v níž spisovatel vůči katolické víře a protestantismu projevil kritický pohled, východisko však viděl v pravoslaví, které vnímal jako cestu, jejímž prostřednictvím lze dosáhnout sjednocení Slovanů. Zkoumání Dostojevského vztahu k náboženství a jeho tvorby z náboženského hlediska věnovali pozornost významní myslitelé a badatelé světového věhlasu, například E. Thurneysen, N. O. Losskij, P. M. Bicilli, J. Popović a další, v českém prostředí se na náboženskou otázku u Dostojevského zaměřoval například již zmiňovaný katolický kněz Alois Lang.³ Na Slovensku se studie o Dostojevském s náboženským zaměřením objevovaly zejména v období tzv. Slovenského státu (1939–1945).⁴

Vraťme se ještě k několika zásadním okamžikům v životě F. M. Dostojevského. Ve vztahu k náboženství byla první důležitou osobou v životě spisovatele jeho matka, Marie Fjodorovna, která děti vedla k víře a o jejich náboženskou výchovu se důsledně starala. Společně s ní děti navštěvovaly

² *Deník spisovatele* za rok 1877 (leden, kapitola I, část I).

³ Jednou z cest, prostřednictvím které se odborná a čtenářská veřejnost mohla s tvorbou F. M. Dostojevského seznámit, byly překlady sekundární literatury. V roce 1930 vyšla v českém překladu monografie švýcarského teologa Eduarda Thurneysena *Dostojevskij*. Lze konstatovat, že tato publikace značně ovlivnila recepci Dostojevského tvorby náboženského i antropologického zaměření. Je v ní zachycena náboženská problematika, především otázka Boží existence, odvrácení člověka od Boha, částečně také eschatologické obrazy přítomné ve spisovatelově románové tvorbě. (Blíže viz Thurneysen 1930.) Za stěžejní publikaci o náboženském světonázoru F. M. Dostojevského je obecně považována monografie ruského filozofa a současně představitele ruské emigrace působícího v Praze a později i v Bratislavě, N. O. Losského, nazvaná *Dostojevskij a jeho křesťanský světonáhľad* (1946), která byla publikována na Slovensku těsně po válce. Ve stejném roce vznikla v českém prostředí méně známá monografie katolického kněze Aloise Langa *F. M. Dostojevský* (1946) s podtitulem *Křížová cesta náboženského myslitele ruského*. Z pohledu dneška přináší Langova publikace několik zajímavých souvislostí: *Deník spisovatele* v ní opomíjen není, ale právě naopak je autorem často citován jako relevantní zdroj biografických faktů.

⁴ V tomto období vznikaly například statě Ladislava Hanuse a překlad *Legendy o Velikém inkvizitorovi* publikovaný v periodiku *Slovenské pohľady*. (Blíže o tom viz Odehnalová 2023, 154.)

bohoslužby v kostele, kde na Dostojevského zapůsobilo čtení *Evangelia* (Losskij 2009, 47). Kromě návštěv kostela spojených se čtením *Evangelia* si Dostojevskij oblíbil vyprávění o asketech a mučednících, která slyšel od rolníků a služebných z rodinné usedlosti. Vyprávění o nich jsou zmiňována i v *Deníku spisovatele*:⁵ „Náš lid světí památku našich velikých, pokorných poustevníků i asketů a rád vypráví svým dětem příběhy o velikých křesťanských mučednících. Zná tyto příběhy a dovede je vyprávět, i já jsem je poprvé slyšel s citem a dojetím vyprávět z jeho úst, a proto se mi vryly do srdce.“ (Dostojevskij 1977b, 91). Později, v době věznění v Petropavlovské pevnosti, Dostojevskij v dopisu požádal bratra Michaila Michajloviče o zaslání *Vlasteneckých zápisků*, *Bible* ve francouzském překladu a rovněž v překladu do některého slovanského jazyka. Kromě požadovaných publikací mu bratr navíc poslal i Shakespearova díla. *Bible* se dle svědectví, která uvádí N. O. Losskij, stala základem Dostojevského duchovního přerodu (Losskij 2009, 56).

V roce 1850 se cestou na nucené práce trestanci setkali s manželkami děkabristů A. G. Muravjovovou, P. E. Annenkovovou, O. I. Ivanovovou a N. D. Fonvizinovou. Každému z odsouzených darovaly *Evangelium*, jedinou knihu, která byla v káznici povolena. Dostojevskij toto *Evangelium* ukrýval pod poduškou po celou dobu trestu. Scéna setkání s manželkami děkabristů je rovněž přítomna v *Deníku spisovatele*.⁶ Na nucených pracích se Dostojevskij potkal z různými typy lidí – s kriminálníky, zloději a vrahy, vinnými i nevinými. Ve stejném domě jako Dostojevskij bydlel i mladý dagestánský Tatar Alej, jenž byl za svůj skutek pravděpodobně

⁵ *Deník spisovatele* za rok 1877 (březen, kapitola I, část II).

⁶ K setkání s manželkami děkabristů se Dostojevskij vrátil hned ve druhé části *Deníku spisovatele* za rok 1873: „Setkali jsme se tak s těmi velkými trpělkami, které dobrovolně následovaly své muže na Sibiř. Zřekly se všeho: urozenosti, bohatství, styků i příbuzných, všechno obětovaly ušlechtilé mravní povinnosti, té nejsvětější povinnosti, jakou si lze představit. Přestože se ničím neprovinily, snášely po dlouhých pětadvacet let všechno, co museli snášet jejich odsouzení mužové. Schůzka trvala hodinu. Požehaly nám na další cestu, pokřičovaly nás a podělily nás všechny evangeliem – jedinou knihou, která se ve věznicích povolovala. Celé čtyři roky pak leželo v káznici pod mým podhlavníkem.“ (Dostojevskij 1977a, 19).

odsouzen neprávem. Dostojevskij ho na základě *Evangelia* naučil číst a tento text pak četli společně (Losskij 2009, 59).

Evangelium se tak stalo Dostojevského oblíbenou knihou, která ho provázela po celý život. Po návratu z nucených prací leželo vždy na viditelném místě, aby ho v případě pochybností Dostojevskij mohl otevřít a číst. Před smrtí pak požádal manželku Annu Grigorjevnu, aby mu přinesla právě *Evangelium*, které mu darovaly manželky děkabristů a které čtyři roky četl na nucených pracích. Tato kniha pro Dostojevského představovala poklad, který se před smrtí rozhodl věnovat staršímu synovi, v té době devítiletému Fjodorovi. Tyto a další souvislosti uvádí ve svých *Vzpomínkách* A. G. Dostojevská (Viz Dostojevskaja 1987, 399).

Apokalypsa a Deník spisovatele

Zjevení Janovo neboli *Apokalypsa* je závěrečnou knihou *Nového zákona*, jejíž vznik je datován přibližně na konec prvního století n. l., do období vlády římského císaře Domitiana (81–96). Obecně se jedná o text, ve kterém apoštol Jan sděluje svým současníkům vidění o konci světa. Je patrné, že v každé době tento text rezonoval svým vlastním způsobem a získal tak několik různých výkladů. Celý text *Zjevení Janova* je doslova prosycený číselnou symbolikou, především pokud jde o číselky 6 a 7.

V případě zkoumaných textů, tedy *Apokalypsy* a *Deníku spisovatele*, lze mluvit o kontaktních vztazích, jak je definoval Josef Hrabák.⁷ Přítomnosti apokalyptických motivů v Dostojevského tvorbě se ve známé monografii *Dostojevskij a Apokalypsa* (rus. Достоевский и Апокалипсис, 2009) věnoval ruský literární vědec Jurij Karjakin. Z novějších výzkumů lze poukázat na studii Guzel Čerjuginové (Čerjukina 2016), která pojednává o kompoziční výstavbě Dostojevského pozdních děl a jejich sepětí se *Zjevením sv. Jana*. V souvislosti s *Deníkem spisovatele* si pozornost

⁷ Josef Hrabák definoval kontakt jako vztah mezi díly v případě, kdy se dva autoři znají, nebo jeden z autorů zná dílo druhého autora (Hrabák 1976, 51).

zaslouží studie Tatjany Karpačevové (Karpačeva 2014), která v díle zevrubně zkoumá zobrazení příslušníků různých náboženských sekt, zejména štundistů a redstockistů. Je tedy patrné, že *Deník spisovatele* zůstává na okraji zájmu i z hlediska námi zkoumaného tématu.

Obrazy konce světa

První asociace s *Apokalypsou* je možné pozorovat již v *Deníku spisovatele* za rok 1873. V části *Něco málo o sobě* (rus. *Нечто личное*) Dostojevskij v reakci na dopis čtenáře zmiňuje katastrofu nebo pohromu obrovských rozměrů, která v budoucnu ohrozí lidstvo. Pokud by k ní došlo, ruský lid se podle spisovatele zachrání sám.⁸ Katastrofy, jež dle Dostojevského staletí provázejí ruský lid, a s nimi spjatá potřeba ruského lidu trpět, se v textu *Deníku* opakují i na jiných místech (Dostojevskij 1977a, 51).

Klíčovou částí *Deníku spisovatele* za rok 1873 je črta s názvem *Vlas* (rus. *Влас*), v níž Dostojevskij odkazuje na stejnojmennou báseň Nikolaje Někrasova z roku 1855. Líčí v ní příběh mladíka, do kterého uhodil blesk a který následně onemocněl a měl strašné vidění o pekle, konci světa a posledním soudu:

„Konec světa, anděl smrti hřímá:
hříšníci před soud za viny!
V pekle potom zručně mučí běsi,
baba jaga bodá viníky,
hrozní belzebubové tam děsí,
černí, oči jako uhlíky...
hříšníci tam křičí, jak se škvíří,
hryžou žhavé řetězy.“

(Dostojevskij 1977a, 45)

⁸ „A i kdyby vinou hlubokého úpadku lidu [...], i kdyby, pravím, opravdu došlo k nějakému hroznému, opravdu strašlivému neštěstí, k nějaké obrovské katastrofě, k nějaké velké pohromě, i pak se lid zachrání sám a spasí i nás.“ (Dostojevskij 1977a, 44).

Kromě Někrasovovy básně Dostojevskij uvádí ještě jeden příběh Vlase, který přijímá výzvu a střílí do Božího těla. Píše o zjevení, díky kterému si mladík uvědomil hrůznost vlastních činů. Vlasův příběh spisovatele zaujal natolik, že se k němu v celém *Deníku spisovatele* vrací ještě několikrát.⁹

Konec světa je dále zmiňován v *Deníku spisovatele* za rok 1876 v souvislosti s románem *Don Quijote*, který Dostojevskij považoval za nejhlubší a nejvznešenější dílo. Kdyby konec světa opravdu nastal, lidé by podle spisovatele měli být na tento román patřičně hrdí a považovat ho za významný výdobytek civilizace: „Kdyby nastal konec světa a tam kdesi v neznámu někdo položil lidem otázku: ‚Pochopili jste vůbec smysl našeho života na zemi a co o něm soudíte?‘, mohli by mu mlčky podat Dona Quijota: ‚Toto je náš soud o životě a – můžete nás proto zavrhnout?‘“ (Dostojevskij 1977a, 309). Na poslední den lidstva Dostojevskij v *Deníku* odkazuje i prostřednictvím románu *Výrostek*, v němž najdeme vizi statkáře Versilova o konci světa. Fantastickou Versilovovu vizi Dostojevskij v *Deníku spisovatele* následně srovnává s učením ateistických církví v Anglii (viz Dostojevskij 1977a, 315). O zániku civilizace, konkrétně evropské, se Dostojevskij krátce vyjadřuje v *Deníku spisovatele* za rok 1877 v části *Evropa v nás vidí jen darmošlapy* (rus. *Мы в Европе лишь дармоеды*), z jeho tvrzení, že Rusové jsou označováni za „budoucí hrobaře evropské civilizace“ (Dostojevskij 1977b, 32), doslova mrazí.

Pád Babylonu

Zajímavým místem *Zjevení* je 18. část, jež popisuje zánik Babylonu, starověkého města považovaného za ztělesnění neřesti.¹⁰ Zánik města je popsán následovně: „Běda, běda, tak veliké město, které se oblékalo do

⁹ Například v části *Vřava dne* (rus. *Злоба дня*) nebo *Ruské rozhodnutí otázky* (rus. *Русское решение вопроса*).

¹⁰ Tímto způsobem je Babylon zachycen i ve *Zjevení*: „Babylon veliký, Matka všeho smilstva a všech ohavností na zemi.“ (*Nový zákon* 2014, 261–2).

kmentu, purpuru a šarlatu, které se zdobilo zlatem, drahokamy a perlami – a v jedinou hodinu je zničeno takové bohatství [kurziva – L. O.]. [...] A jeden silný anděl pozvedl balvan těžký jako mlýnský kámen, vrhl jej do moře a zvolal: „Tak rázem bude svržen Babylon, to veliké město a nebude po něm ani památka.“ (Nový zákon 2014, 262). V *Deníku spisovatele* za rok 1880 lze najít parafrázi zániku Babylonu, avšak význam sdělení se posouvá od Babylonu k zániku Evropy: „Ani všechno nahromaděné bohatství nezachrání Evropu před zhroucením, neboť v jedinou hodinu zahynula tak velká bohatství.“ [kurziva – L. O.] (Dostojevskij 1977b, 471).

Přestože v *Apokalypse* zmínky o starozákonních městech hříchu a neřesti, Sodomě a Gomoře, chybí, v *Deníku spisovatele* zmiňována jsou, a to v souvislosti s morálním úpadkem lidu zapříčiněným alkoholem. Část *Deníku spisovatele* nazvaná *O novém dramatu* (rus. По поводу новой драмы), která je věnována analýze divadelní hry Dmitrije Kišenského *Kdo do dna dopívá, dobře mu nebývá*, tento, lze říci, nejpalcivější problém ruského lidu, detailně líčí: „Jen koukněte, co se teďkonc děje ve fabrikách. Dvanáctiletý holky si hledaj amanty! Cívkaři táhnou vodku jako vodu! Ve fabrice jeden neslyší nic než nadávky a křik – úplná Sodoma a Gomora! I děcka se vopičej po velkejch. A my je tam posíláme, aby se tam zkazily!“¹¹ (Dostojevskij 1977a, 138). Zmínka o Sodomě se objevuje i v textu *Deníku spisovatele* za rok 1876. Myšlenky o ruském lidu, který se navzdory víře v ideu a ideál utápí v alkoholu a neřestích, Dostojevskij rozvíjí v dalších částech.¹²

Klanění se modlám

Ve 13. části textu *Apokalypsy* se píše: „Vtom jsem viděl jinou šelmu, jak vyvstala ze země: měla dva rohy jako beránek, ale mluvila jako drak.

¹¹ Jedná se o citaci z dramatu Dmitrije Kišenského, kterou do *Deníku spisovatele* umístil F. M. Dostojevskij.

¹² „V důsledku specifických okolností téměř celých ruských dějin propadl náš lid takové zkaženosti, byl tak mravně rozvrácen, uváděn v pokušení a bez přestání trýzněn, že je prostě div, jak si až dodnes dokázal vůbec uchovat lidskou podobu, nemluvě již o její krásě.“ (Dostojevskij 1977a, 242).

Z pověření té první šelmy vykonává veškerou její moc. *Nutí zemi a její obyvatele, aby klekali před první šelmou, které se zahojila její smrtelná rána. A činí veliká znamení, dokonce i oheň z nebe nechá před zraky lidí sestoupit na zem.*“ [kurziva – L. O.] (*Nový zákon* 2014, 258). S podobným obrazem šelmy, která konáním zázraků svádí lidi, se setkáváme v části *Deníku spisovatele* za rok 1876 věnované otázkám spiritismu:¹³ „A jak moudří a dobří lidé by to asi začali jednohlasně provolávat, snad by zpočátku pro ten nový život nadchli i všechny ostatní, až by nakonec všichni společně zapěli v jediném slavnostním hymnu: *„Kdo jest podoběn té šelmě? A činí divy veliké, takže i ohni rozkazuje sestupovat z nebe na zem před obličejem lidským.*““ [kurziva – L. O.] (Dostojevskij 1977a, 230).

Téma sekta a odštěpenectví se v *Deníku* vyskytuje i na dalších místech. V části *Tři ideje* (rus. *Тпу идеу*), v níž Dostojevskij mimo jiné popisuje vznik sekty tzv. štundistů, uvádí analogii se *Starým zákonem* v podobenství o číši, které se lidé klanějí a více než obsah je zajímavá forma. Tento obraz se následně rozvíjí do obrazu znepřáteleného lidstva, kdy se každý klaní svojí kapce vody: „[...] lidstvo se rozpadá na vzájemně znepřátelené skupinky, každá z nich si odnáší několik zbylých kapek drahocenného nápoje ve vlastních, narychlo sehnanych a kdoví kde posbíraných číších a jednou pro vždy přerušuje styky s ostatními skupinkami. Každý hledá spásu ve své číši a spory propukají znovu, tentokrát uvnitř každé skupinky. Co střep z rozbité nádoby, to nová sekta modloslužebníků.“ (Dostojevskij 1977b, 17). Dle Dostojevského názoru je odštěpenectví v Evropě ještě horší než v Rusku. Jedná se o kritiku katolické církve, která se odklonila od svého původního učení a ustanovila papeže – nového Krista, který podlehl třetímu pokušení ďábla, „vládě nad světem“ (Dostojevskij 1977b, 303). S podobným obrazem se později setkáváme v *Legendě o Velikém inkvizitorovi*, která se stala součástí románu *Bratři Karamazovovi*.

¹³ Úplný název této části je: *Spiritismus. Pár slov o čertech. Neobyčejná prohnanost čertů, jsou-li to opravdu čerti* (rus. *Спиритизм. Нечто о чертях. Чрезвычайная хитрость чертей, если только это черти*).

Obrazy smrtelných nemocí

Připomeňme si asi nejznámější pasáž z *Apokalypsy*: „První anděl šel a vylil svou nádobu na lidi: *a zlé, zhoubné vředy padly na lidi označené znamením dravé šelmy a klekající před jejím obrazem.*“ [kurziva – L. O.] (*Nový zákon* 2014, 260). Na obraz šelmy navazuje Dostojevského kritika model a kultů, vředy jsou zmiňovány v souvislosti s tím, co by se stalo, pokud by měli lidé vše, na co si vzpomenou, ale přišli by o to nejcennější, o svoji svobodu: „Lidé by najednou zjistili, že to vlastně ani není život, že není svobody ducha, že zmizela vůle i osobnost, že je o to všechno najednou kdosi připravil, že ztratili svou lidskou tvář a stali se otroky, pouhými dobytčaty, jen s tím rozdílem, že dobytče neví, co je, kdežto člověk by si uvědomil, čím se stal. *Lidstvo by začalo zahnívat, lidská těla by se pokryla vředy a jakmile by lidé uviděli, že život jim byl odňat výměnou za chléb, za kamení, jež v chleby se proměnilo, rozhryzali by si rty bolestí.*“ [kurziva – L. O.]. Pocho-pili by, že štěstí nespočívá v nečinnosti, že nemyslíci rozum je odsouzen vyhasnout, že nelze milovat bližního svého a netratit na něj něco ze své práce, že je hnusné žít na cizí účet a že usilovat o štěstí je jediným štěstím člověka.“ (Dostojevskij 1977a, 230).

V novele *Sen směšného člověka*, kterou Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele* za rok 1877,¹⁴ je obraz nákazy součástí ústředního motivu – snu, který se zdá vypravěči, jenž sám sebe nazývá „směšným člověkem“. Vypravěč, již rozhodnut spáchat sebevraždu, odmítne pomoci malé holčičce. Jeho fantastický sen následně vypráví o tom, jak sebevraždu doopravdy spáchá a ocitá se na planetě, kde žijí lidé neznající hřích. Svým chováním však jejich charaktery nakazí do takové míry, že tito lidé začnou lhát a vzájemně si ubližovat: „Vím, že jsem byl příčinou prvotního hříchu. Jako odporný *cizopasník*, jako *zárodek moru, který nakazí celé státy* [kurziva – L. O.], tak jsem i já nakazil tu šťastnou, dříve nevinnou Zemi.“ (Dostojevskij 1977b, 151). Novelou *Sen směšného člověka* jsme se zabývali ve studii o snech v *Deníku spisovatele* (Paučová 2019), sen „směšného člověka“ jsme označili jako sen-fantazii, který má v díle důležitou katarzní

¹⁴ *Deník spisovatele* za rok 1877 (duben, kapitola II).

funkci, protože po probuzení vypravěč na základě tohoto zážitku změnil svůj postoj a rozhodne se pomoci holčičce, jejíž prosbu na začátku odmítl (viz Paučová 2019, 92).

Sny spjaté s románem *Zločin a trest* označoval slovenský dostojevskolog Andrej Červeňák navigátory katarze (Červeňák 1999, 152). Motiv cizopasníků (trichin) se však již před vydáním *Deníku spisovatele* objevil ve třetím snu Rodiona Raskolnikova, poslední sen této postavy je právě z hlediska své povahy nazýván apokalyptickým: „Raskolnikov proležel v nemocnici celý konec postu a celé Velikonoce. Když se uzdravoval, rozpomínal se na to, o čem třeštil v horečkách. Byl posedlý chorobnou vidinou, že celý svět je odsouzen k zániku na jakousi strašlivou, neslýchanou a nevídanou morovou ránu, která se valí z nitra Asie na Evropu. Všichni byli odsouzeni k jisté smrti kromě několika málo vyvolených. Objevily se jakési nové mikroskopické trichiny napadající lidské organismy. Ve skutečnosti to však byli duchové obdaření rozumem a vůlí. Lidé, kteří jimi byli napadeni, dostávali okamžitě záchvaty zuřivosti a šílenství. [...] Nákaze a šílenství podléhaly celé osady, celá města, celé národy. [...] Lidé nevěděli, koho a jak soudit, nemohli se dohodnout, co mají pokládat za zlo a co za dobro. Nevěděli, koho vinit a koho hájit. V nějakém nesmyslném vzteku se navzájem vraždili.“ (Dostojevskij 1977c, 466). Z hlediska funkce tento sen otevírá Raskolnikovovi cestu ke katarzi, podobně jako to lze pozorovat v případě snu, který se zdál „směšnému člověku“. Za analogii ke katarzním snům Raskolnikova i „směšného člověka“ lze považovat sen Dmitrije Karamazova o spálené vesnici (viz Odehnalová 2023, 142).

Když se vrátíme k *Deníku spisovatele*, zmínku o nemoci ve společnosti je ještě možné najít i v části *Oslavenec* (rus. *Именинник*).¹⁵ Dostojevskij se na základě osudu mladíka, který spáchal sebevraždu, protože ho vyučující nechal po škole, vyjadřuje o epidemii sebevražd a chaosu ve společnosti, jehož příčiny nenachází, ale jehož důsledky jsou hrozivé (Dostojevskij 1977b, 45).

Z perspektivy současné ruské literatury není možné v této souvislosti nezpomenout povídku současné ruské autorky Ljudmily Petruševské

¹⁵ *Deník spisovatele* za rok 1877 (leden, kapitola II, část IV).

nazvanou *Hygiena* (rus. *Гигиена*), jejíž celkové vyznění v mnohém připomíná atmosféru Dostojevského románů.¹⁶ Lidstvo v ní čelí epidemii smrtelného viru, který způsobuje změny v lidském charakteru a projevuje se krutostí a zabíjením. Z pohledu dneška lze říci, že Petruševská v této krátké povídce již v roce 1990 antcipovala dobu covidu-19, a to jednak ve smyslu smrtelné epidemie, která zasáhne lidstvo, jednak životem, který se může v okamžiku změnit na boj o přežití.

Číselná symbolika

Jak již bylo uvedeno výše, text *Zjevení Janova* je doslova protkán číselnou symbolikou. V textu se vyskytují číselky 4, 12, 24, nejvíce však číselky 6 a 7, proto se zaměříme zejména na ně. Číslovka 6 je vnímána jako ďáblovlo číslo neboli číslo Antikrista, připomeňme, že šelma, která lidi svádí, je označena číslem 666.¹⁷ Číslovka 6 je dále použita ve spojitosti s živelnými i lidskými katastrofami. Beránek rozlamuje šest pečeti, které lidstvu přinesly zemětřesení, války, vraždění, pronásledování, ožebračování a smrt (*Nový zákon* 2014, 254). V textu *Deníku spisovatele* nabývá číselka 6 rovněž negativních konotací, objevuje se v souvislosti s odvrácenou stránkou lidského charakteru, pojí se s neštěstím – se zločinem, násilím nebo také s alkoholismem a smrtí. V části *Drobné obrázky* (rus. *Маленькие картинку*) je použita právě v souvislosti s alkoholismem. Dostojevskij popisuje skupinku šesti opilých řemeslníků, která se hlasitě baví, používá vulgariismy, a dokonce vyvolá konflikt. V novele *Plachá*¹⁸ Dostojevskij používá

¹⁶ Možnostem využití této povídky v prostředí vysokoškolské výuky ruské literatury se v rámci příspěvku *Ljudmila Petruševskaja a její (post)apokalyptický svět* předneseném na konferenci *Dialog kultur XII* věnoval brněnský badatel Josef Šaur. Konference *Dialog kultur XII* se konala na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové 23.–24. března 2023.

¹⁷ „[...] kdo má rozum, ať sečte číslice té šelmy. To číslo označuje člověka, a je to číslo šest set šedesát šest.“ (*Nový zákon* 2014, 259).

¹⁸ *Deník spisovatele* za rok 1876 (listopad).

číslovku 6 ve spojitosti se sebevraždou manželky vypravěče: po ženině smrti si vypravěč šest hodin ujasňuje myšlenky, mrtvé manželce bylo pouze 16 let, v zastavárně chtěla prodat obraz Bohorodičky za šest rublů, dvakrát je v textu zdůrazněno, že prstonala šest neděl (viz Dostojevskij 1977a, 573–96). Číslovka 6 se dále objevuje i v souvislosti s tématem spiritismu, a tedy s odklonem od víry, kdy Dostojevskij četl informaci o přednášce jistého pana Mendělejeva.¹⁹

Číslovka 7 se ve *Zjevení* objevuje od počátku: Jan má poslat svědectví „sedmi církvím v Asii“, Syn člověka „v pravici držel sedm hvězd“; „sedm hvězd jsou andělé sedmi církví“, „sedm svícňů je sedm církví“, nebo například samotné svědectví Janovi sděluje „ten, který má sedmero duchů Božích a sedmero hvězd“ (*Nový zákon* 2014, 250–1). Dále se číslovka 7 hromadí v popisu Beránka: „měl sedm rohů a sedm očí, což je sedmero duchů Božích vyslaných do celého světa“ (*Nový zákon* 2014, 253). Negativní význam číslovka 7 získává až v dalších částech *Zjevení* v souvislosti s Božím hněvem, kdy znějí polnice sedmi andělů, týchž sedm andělů přináší „sedm posledních pohrom“ a na zemi vylévá „sedm nádob Božího hněvu“ (*Nový zákon* 2014, 253). V *Deníku spisovatele* lze naopak pozorovat výskyt číslovky 7 ve spojitosti s dětskou tematikou, konkrétně jej vnímáme v souvislosti s tragickým osudem dětí a ztrátou dětství. Podobnou kumulativní roli, jakou v *Apokalypse* sehrávají číslovky 6 a 7, má v *Deníku spisovatele* číslovka 3. Její hromadění v *Deníku* souvisí s Dostojevského tříhodnotovou logikou, jejímiž východisky jsou, jak uvádí Andrej Červeňák, náboženství, folklor a filozofie (Červeňák 1991). Číslovka 3 se opakuje v časových údajích, v popisu prostředí i postav, jejichž skutky a situace, do kterých se dostávají, jsou rovněž realizovány třikrát, a to nejen ve spisovatelově románové tvorbě, ale i v jeho *Deníku spisovatele*.

¹⁹ „Právě jsem si přečetl v Nové době zprávu o první přednášce p. Mendělejeva v Solném městečku. Pan Mendělejev v ní tvrdí jako nesporný fakt, že na spiritistických seancích se stoly pohybují a vydávají zvuky. [...] Existuje na to šest následujících hypotéz. [...] Potom p. Mendělejev vykládá šest, celých šest hypotéz, které už byly v Evropě vysloveny, takže se zdá, že by to mělo každého seriózního spiritistu přivést k rozumu.“ (Dostojevskij 1977a, 359).

V kontextu celé Dostojevského tvorby se právě číslovka 3 ze všech zmínovaných číslovek objevuje nejčastěji.²⁰

Závěr

Ačkoli Dostojevskij nebyl typem oddaného pravoslavného křesťana a ve víře hledal především etickou a filozofickou stránku, *Evangelium* spisovatele provázelo po celý život. Důležitou roli v Dostojevského vztahu k náboženství sehrála i jeho matka. Připomeňme jejich pravidelné návštěvy kostela, kde na Dostojevského poprvé zapůsobilo čtení *Evangelia*. V období čekání na rozsudek ve vazbě v Petropavlovské pevnosti spisovatel požádal bratra, aby mu kromě *Vlasteneckých zápisků* a Shakespeara poslal i *Bibli. Evangelium*, které Dostojevskij dostal od manželek děkabristů, měl skryto pod podušku v trestaneckém táboře a v případě pochybností ho často otevíral i po odpykání trestu. Před smrtí *Evangelium* předal nejstaršímu synu Fjodorovi.

Podněty ze *Starého* i *Nového zákona*, jehož součástí je také *Zjevení Janovo* neboli *Apokalypsa*, absorbovala nejen Dostojevského románová tvorba, ale i *Deník spisovatele*. Jelikož spisovatel text *Zjevení* dobře znal, z pohledu literární komparistiky se jedná o kontaktní vztahy. Výzkumy apokalyptických obrazů a motivů jsou však jednostranně zaměřeny na Dostojevského romány, přičemž *Deník spisovatele* zůstává dle našeho názoru zcela neprávem opomíjen. Text *Deníku spisovatele* je protkán apokalyptickými obrazy, parafrázemi, asociacemi či symbolikou. Jak jsme ukázali, toto propojení s *Apokalypsou* lze pozorovat v *Deníku spisovatele* za rok 1873, 1876, 1877 a 1880. Z *Apokalypsy* do *Deníku spisovatele* prošly obrazy konce světa, zániku civilizace, posledního soudu či smrtelných nemocí. Poukázali jsme rovněž na propojení Dostojevského románové

²⁰ Viz například odborné publikace ruské literární vědkyně Valentiny Vetlovské, jež věnovala pozornost číselné symbolice v Dostojevského románu *Bratři Karamazovovi* (Vetlovskaja 1971, 1977).

tvorby s jeho *Deníkem*, kdy se s podobnými obrazy smrtelné nemoci setkáváme například v románu *Zločin a trest* a v novele *Sen směšného člověka*. Z perspektivy současné ruské literatury je podobný obraz nemoci přítomen v povídce Ljudmily Petruševské *Hygiena*. Z hlediska symboliky lze v textu *Zjevení* pozorovat hromadění číslovek 6 a 7. V *Deníku spisovatele* dominují číslovky 3 a 6, přičemž výskyt číslovky 7 je zaměřen na části s tematikou dětí a dětství.

Literatura:

- Čerjukina, Guzel' Leonidovna. 2001. „Romany <pjatknižija> F. M. Dostojevskogo i Otkrovenija svjatogo Ioanna Bogoslova.“ Dissertacija. Volgograd. <http://www.dslib.net/ruskaja-literatura/romany-pjatknižija-f-m-dostoevskogo-i-otkrovenija-svjatogo-ioanna-bogoslova.html>
- Čerjukina, Guzel' Leonidovna. 2016. „Kompozicionnyje osobennosti pozdnich romanov F. M. Dostojevskogo kak odin iz osnovnych tvorčeskich principov chudožestvennoj apokaliptiki pisatelja.“ *Naučno-kul'turologičeskij žurnal*, č. 14. <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4817&level1=main&level2=articles>
- Červeňák, Andrej. 1991. *Tajomstvo Dostojevského*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre.
- Červeňák, Andrej. 1999. *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát.
- Dostojevskaja, Anna Grigor'jevna. 1987. *Vospominanija*. Moskva: Pravda.
- Dostojevskaja, Ljubov' 1922. *Dostojevskij v izobraženii jeho dočeri*. Moskva–Petrograd: Gosudarstvennoje izdatel'stvo.
- Dostojevskij, Fedor Michajlovič. 1985. *Polnoje sobranije sočinenij. Tom dvadcat' vos'moj. Kniga pervaja. Pis'ma 1832–1859*. Leningrad: Nauka.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. 1977a. *Deník spisovatele I*. Praha: Odeon.

- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. 1977b. *Deník spisovatele II*. Praha: Odeon.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. 1977c. *Zločin a trest*. Praha: Lidové nakladatelství.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. 2009. *Bratři Karamazovi*. Praha: Leda/Rozmluvy.
- Hrabák, Josef. 1976. *Literární komparatistika*. Praha: SPN.
- Karjakin, Jurij. 2009. *Dostojevskij i Apokalipsis*. Moskva: Folio. <https://www.rulit.me/books/dostoevskij-i-apokalipsis-read-168709-1.html>
- Karpačeva, Taťjana Sergejevna. 2014. „Obrazy sektantov v «Dnevnike pisatelja» F. M. Dostojevskogo.“ *Problemy istoričeskoj poëtiki*, č. 1: 252–64. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazy-sektantov-v-dnevnike-pisatelya-f-m-dostoevskogo/viewer>
- Lang, Alois. 1946. *F. M. Dostojevský*. Praha: Vyšehrad.
- Losskij, Nikolaj Onufrijevič. 2009. *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhlad*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Nový zákon*. 2014. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost.
- Odehnalová, Lenka. 2023. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Brno: Masarykova univerzita.
- Paučová, Lenka. 2012. *Hľadanie etického ideálu u F. M. Dostojevského*. Rigorózná práca. Nitra.
- Paučová, Lenka. 2019. „Motiv snu a Dostojevského Deník spisovatele.“ In *Mladá slavistika IV. Výzkum slovanského areálu: generační proměny*, eds. Zbyněk Michálek, Josef Šaur, 85–96. Brno: Masarykova univerzita.
- Petruševskaja, Ljudmila. 1990. *Gigiena*. <https://www.rulit.me/books/gigiena-read-133851-1.html>
- Pokorný, Petr. 1993. *Literární a teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Vyšehrad.
- Seleznev, Jurij. 1985. *Dostojevskij*. Moskva: Molodaja gvardija.
- Thurneysen, Eduard. 1930. *Dostojevskij*. Praha: Vydavatelské oddělení Ymky v Praze.
- Vetlovskaja, Valentina. 1971. *Simvolika čísel v Bratřích Karamazovych*. http://lib2.pushkinskijdom.ru/Media/Default/PDF/TODRL/26_tom/Vetlovskaja/Vetlovskaja.pdf

Vetlovskaja, Valentina. 1977. *Poètika romana Brat'ja Karamazovy.*

Leningrad: Nauka.

Volgin, Igor'. 1986. *Poslednij god Dostojevskogo.* Moskva: Sovetskij pisatel'.

PaedDr. Lenka Odehnalová, Ph.D.

Pedagogická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové

Česká republika

lenka.odehnalova@uhk.cz